

Költő/író – szerep – mű

Költői magatartástípusok a magyar irodalomban
1991. január 15–16.

A Petőfi Irodalmi Múzeum az elmúlt húsz esztendőben néhány alkalommal önállóan is vállalkozott arra, hogy tudományos konferenciát szervezzen. 1990 decemberében az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen rendezte meg a Kultusztörténeti Kutatócsoport kezdeményezésére meghirdetett ülészakot. Az 1991. január 15–16-án tartott fenti című szimpozion saját ötletre épült, és az előadók is, néhány kivétellel a múzeum jelenlegi vagy volt munkatársai köréből kerültek ki.

A téma – költő és költészet viszonya, személyiség a mindennapi életben és a műben, szerep és ember – lehetővé tette, hogy a résztvevők az egész magyar irodalom területéről válasszanak előadásukhoz anyagot. A szociológiai és poétikai vetülettel egyaránt bíró téma a különböző történeti és stílustörténeti korszakok sajátosságain túl az azonosságok egymás mellé helyezésére adott módot. A tizenöt előadó mindegyike a maga módján értelmezte a szerep kategóriáit, az ülészak végére azonban a szorgalmas hallgató átfogó képet kaphatott e kategória értelmezési lehetőségeiről és termékeny voltáról az irodalomtörténeti kutatásban.

Az első nap bevezető előadását *Szegedy-Maszák Mihály* tartotta Szerepjátszás és költészet: összhang vagy ellentmondás? címmel. Két évszázad európai alkotóinak a költői hivatáshoz való viszonyából vezette le a négy, jól elkülöníthető szerepkört: erkölcstanító, istenhívő, politikus, nemzeti költő. Az első típus lényegében a felvilágosodás eszmekörében központi helyet betöltő nevelésben látja a költő feladatát (ide sorolja Petőfit és Márai Sándort is), aki egy-egy társadalmi réteget képvisel. A második szerint istenhez hasonlóan teremteni kell. A politikai feladatvállalás Közép- és Kelet-Európában kiváltképp átjárta a költészetet, de például maga Victor Hugo is a szolgálatban jelölte meg az értelmiség feladatát. A kutató a nemzeti költő státust látja például Esterházy Péter által betöltöttnek, amin véleménye szerint nem mást, hanem a nemzeti nyelvben öröklődött történelem őrzését és közkinccsé tételét kell érteni. *Kőszeghy Péter* dolgozata a többi közt egy sajátos vetületét vizsgálta a szerep-problematikának; nevezetesen a posztumusz szerepét. Ez utóbbit Balassinál az első magyar nyelvű költő szerepében leli meg, továbbá felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy Balassit évszázadokon át elsősorban istenes versek költőjeként tartották számon. *Kozák László* Zrínyi korának költői játékterét mérte fel hagyomány és egyéniség vetületében. Dolgozatának fő érdeme a mitológiai vándormotívumok széles ívű elemzése mellett több művészeti ág (irodalom, képzőművészet, zene) párhuzamos vizsgálata a testesebb művészi eszközök és a barokk világkép viszonya szempontjából. A Petőfi-irodalomban a szerepjátszás is száznegyven esztendő téma, a régebbi szerzők azonban nem ugyanazt értették rajta, mint a szociológiai, szociálpszichológiai szerepelméletek megalkotói, akiknek munkájából merítettem (*Ratzky Rita*) a jelenség fogalmi meghatározásakor. A szerepjátszás a műben mint poétikai eszköz azonban már az irodalomelmélet felségterülete, nem írható le más tudomány kategóriáival. Az idegen státus felvétele az irodalmi műben áttételes, tárgyias kifejezőmódra ad lehetőséget, amelyben a költő énje rejtőzködik, inkognitoba vonul. Vajda

János, a nagy példakép, Petőfi nyomán vállalkozott közírói feladatokra. *Miklóssy János* előadása azt a politikai-irodalompolitikai helyzetből adódó ellenzéki vezérszerepet elemzi, amelyet Vajda az irodalmi Deák-párt ellenében, a nép-nemzeti iránytól eltérően, egy másfajta népiség jegyében vállalt. Ezt a szerepet akkor csak ő tölthette be, bár nem erre készült és habitusa sem volt igazán alkalmas rá. A Vajdától merőben különböző az a szerep, amelyet Mikszáth Kálmán, a jogi stúdiomokat is végzett ítélező, igazságosztó író tölt be műveiben, amint erről *Aczél Zsuzsa* dolgozata meggyőzte a hallgatót. A politikai pásthoz képest merőben másféle képességeket igényelnek a hosszadalmas bírósági csatározások. A bíró az életben, illetve a műben másféle igazságot keres, mint amelyet a törvény fölé emelkedni képes író ad. Nagyon érdekes volt *Kelevéz Ágnes* témája: egy hosszú költői pálya szerepmódosulásait éri tetten a kivételes szerencse folytán szinte teljesen épen maradt Babits-hagyaték kéziratán. Az identitáskeresés időszakában a költő kéziratát is műként kezelte, a külső, sőt a látható forma időnként elfedi a még mozgásban lévő tartalmat. A feladat(ok)ra találás nyomán a kéziratok egyszerű munkaeszközzé válnak. Mikszáthtal szemben Babits mint ítélező nem az egész társadalmat teszi mérlegre, csak szűkebb világára, az írók társadalmának megmértetésére kap jogosítványt a Baumgarten-alapítvány kurátoraként. Szabó Lőrinc költői szerepe, mint minden nagy alkotóé a hagyományos – vagy legalább a saját korában elfogadott – szerepekkel leszámolva formálódik – tudtuk meg *Kabdebó Lóránt* előadásából. A mindenféle politikai mozgalomtól független, az etikai mérlegelésen felülemelkedő alkotó, aki az "Egy igazságot védi". A magányba menekülő védekező ars poeticája ez, amely mégis az egész világot akarja értelmezni, a magyar lírának ezt a hagyományokban nem túlzottan bővelkedő ágát, az ontológiai költészetet juttatva magaslatokra.

A konferencia második napja is elméleti alapozó dolgozattal kezdődött. *Kiss Endre* Költő a modern társadalomban című munkája az alábbi négy szerepértelmezés után: immanens alkotói szerepek (például egy új műfaj létrehozása), társadalmi szerepek (a köztudatban, az olvasóközönség tudatában, a művész a társadalomban és a politikai társadalomban), művészetpszichológiai megközelítés, művészi identitás kérdése – egy ötödiket választott vezérfonalul: a mindennapi tudatban lecsapódó társadalomelméleti korszakok szerint rendezőt. Így az elmúlt 150 évre a művészi szerepek módosulásához vezető következő gondolkodási típusokat különíti el: individualizmus, totalitarizmus, a fogyasztói társadalom öntömjénezése, végül a posztmodern gondolkodás. *Kovács Ida* koncepciója szerint a művész lelki alkata okán egy bizonyos témakört preferáló, az irodalom létezése óta lényegében szinte változatlanul fennálló írói posztok – filozófus, politikus vagy vátesz, formalista alanyi költő, udvari író, ítélező moralista stb. – a szerep-téma legérdekesebb vonatkozásai. A preferált téma mellé az előadó egy magatartásformát is tételezett, ez pl. Nagy Lajos esetében a lázadás. A nagy alkotók életműve mindig gazdagabb, mint az irodalomtörténész hipotézisei; a 20-as és a 30-as évek szatirikus novellatermése az új hanggal új magatartásformát is hozott Nagy Lajos emberi és művészi habitusába. Déry Tibor szerepeit világnézeti érlelődésével párhuzamosan bontotta ki *Botka Ferenc* előadása, mindvégig azonban az írásra – mint legfontosabb szerepre – téve a hangsúlyt. Sikert aratott Juhász Gyula és Gulácsy Lajos elvi azonosságon és jellembeli, mentalitásbeli hasonlóságon alapuló szoros barátság történetének megraj-

zolásával *Szigeti Lajos Sándor* dolgozata, amely a fentiekben túlmenően egy azonos költői magatartásból fakadó vándormotívum – a Nakonxipán – nyomába eredt. *Tasi József* Illyés-dolgozata egy nagyobb munka része, lényegében az egész, hosszú költői út fejlődési vázlatát adta. A konferencia szempontjából a József Attila-örökséggel való megküzdésről és a nemzeti költővé válásról szóló részek voltak érdekesek. *Mészáros Tibor* Egy személyiség menekülése című dolgozatában nehéz feladatra vállalkozott: Márai Sándor személyiségének titkait próbálta megfejteni. Szerinte Márai életét behálózták a szerepek; későn született, nem találta helyét, ezért ideálokat keresett, például a polgárok feletti polgárét. A polgár szerepe az ő sorsában mindig konfrontálódott a művészevel, az utóbbi teremt, az előbbi megőrzi. A polgár fegyvere a magatartás, fegyelem és távolságtartás jellemzi, ezekkel leplezi félelmét. Az emigráció előtt kapott sértés sértődést szült élete végéig. *Tóbiás Áron* az ötvenes évek irodalompolitikája következtében kényszerpályára szorult írók sorsáról számolt be. Az igazi értékeket negligáló könyvkiadás miatt hamis képet mutató irodalomtörténet született, mely még a hatvanas évek fejlődését is akadályozta.

Az ülészak második napján megjött a hallgatóság vitázó kedve, talán a 20. századi irodalom inkább volt közös példatár a résztvevők számára, mint a korábbi századoké. Az elhangzott tizenöt előadás bizonyította a témaválasztás jogosságát.

Ratzky Rita

*A régi magyar irodalom kutatóinak
tudományos ülészaka
Pécs, 1991. május 17–18.*

A régi magyar irodalom kutatóit összefogó Reneszánsz–Barokk-kutatócsoport minden év májusában rendez meg hagyományos vándorgyűlést. Az MTA Irodalomtudományi Intézete és az egyetemek régi magyar irodalomtörténeti tanszékei által szervezett ülészakok a páratlan években rövidebbek és általában nem szerveződnek központi téma köré. Idén a soros egyetemi város, Pécs volt a tanácskozás színhelye. A házigazda, a Janus Pannonius Tudományegyetem Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszéke mindent elkövetett, hogy a Csontváry Múzeum tanácstermében nyugodt, protokollmentes légkörben folyhassék a munka.

Az első, péntek délutáni ülészakon három előadás is Janus Pannoniushoz kötődött. *Jankovits László* a sokat kárhoztatott panegyricus műfajt vette védelmébe Janus költői életművében. Véleménye szerint egy későbbi kor irodalomelméleti eszményeit próbálják bírálói számonkérni a költőn, amikor az epigrammákhoz képest túlzottan csekély esztétikai értéket tulajdonítanak a Marcellus panegyricusnak, amelyet pedig az életmű kiteljesedési szakaszába jutó poéta nagy becsvággal és műgonddal igyekezett megalkotni. A mű nem ízlésficam jele; az érett korba jutó költő számára illő volt, hogy immáron hosszabb lélekzetű, komolyabb műformát válasszon magának. A kor poétikájában pedig a modern tematikához illő